

Вплив культурно–історичної традиції на формування історичної свідомості

Розглядається культурно–історична традиція як основа і джерело формування історичної свідомості. Висвітлюється зміст поняття культурно–історичної традиції, її міфологічний та національно–державний зміст.

Ключові слова: культурно–історична традиція, історична свідомість, міф.

На сучасному етапі національного відродження все більшої гостроти набуває протистояння свідомих національних сил та певної частки етнічних українців, що втратили, або майже втратили усвідомлення та відчуття своєї етнічної приналежності і в культуротворчому плані готових споживати і відтворювати ліберально–космополітичний духовний сурогат, який начебто може замінити тисячолітню етнокультурну традицію.

Саме в таких соціальних групах виникає парадоксальна ситуація – чисто поверхове засвоєння української історії, національної символіки, традицій народу і разом з тим прагнення до знівельованого маргіналісько–споживацького відношення до витоків власної національної культури. Вказане явище породжує презирливо–скептичне відношення до проблем національного відродження, що начебто не може мати реальної соціальної перспективи.

Вказане явище може бути характеру реального протистояння державотворчим процесам в Україні і потребує нагального як практичного, так і теоретичного вирішення. При цьому безперспективним є спроби категорично–імперативного впровадження в духовний розвиток суспільства елементів національної культури, тому що, навіть, за найсприятливіших обставин, це неминуче призведе до поверхового засвоєння, а отже – до виголошування самого змісту національного відродження в Україні.

Традиціоналістський характер духовних утворень, які консервуються в масовій свідомості протягом досить довгого історичного періоду, протистоїть тим новаціям духовного життя суспільства, які не вписуються в межі стереотипів даної етнокультурної парадигми. А за певних соціально–історичних умов окремі етноси здатні майже повністю закрити своє духовне життя від всього нового, що несуть інші соціуми, а це в кінцевому результаті призводить до відставання культуротворчих процесів і поступового вимирання даного етносу як суб'єкта власної історії. Підтвердження тому – десятки і сотні великих і малих народів, які зійшли з історичної арени, ставши лише підґрунтям для формування етносів, здатних більш активно корелювати власні духовні традиції з прогресивними культуротворчими новаціями.

Саме ця причина обумовила перш за все неоднозначне тлумачення проблеми традиції в духовній культурі європейського суспільства. Починаючи з XVII століття європейські мислителі витлумачували традиціоналістсько-консервативні елементи духовної культури виключно крізь призму негативного його сприйняття – як нездатність певного етносу рухатись в напрямку прогресу.

Неправомірність такого підходу очевидна – адже цілісному поняттю українська культура протиставляється, хоча і важливий, але все ж таки складовий її компонент – традиціоналістська культура селянської спільноти. При цьому поза увагою adeptів такого підходу залишаються такі важливі проблеми становлення етнокультурного ареалу українського народу як ментальність, національний характер, історична пам'ять народу тощо.

Підходи такого роду далеко не завжди обмежуються сферою лише теоретичних розвідок. Варто згадати ситуацію кількарічної давності, коли окремі автори проголошували тезу про те, що лише Галичина є дійсним носієм української культурної традиції, а, мовляв, інші регіони України є «зрусифіковані», тобто втратили свої національні витоки. Навряд чи варто було б говорити про науковий характер даної точки зору, яка припускає можливість втрати своєї власної культури одним з найбільших та найдревніших східноєвропейських народів, якби вона не сприяла негативним тенденціям у суспільно-політичному житті нашої держави.

На основі такого роду логічних конструкцій робиться висновок про те, що сучасне українське суспільство у своєму культуротворчому розвої повинно бути гетерогенним, тобто орієнтованим на кілька культурних парадигм, що одночасно функціонують в Україні, і де власне українська етнокультурна традиція є лише однією з відправних точок становлення.

Соціальний феномен цивілізованого державотворення можливий лише на основі національної культурно-історичної традиції. В цьому відношенні українська культурна парадигма виступає основою формування української політичної нації. При цьому це аж ніяк не означає, що культурні здобутки інших етносів, які проживають на теренах України, можуть тлумачитись як вторинні. Адже для мільйонів інших народів, саме державотворчі процеси на Україні виступають в сучасних умовах визначальним фактором розвою їх національної самобутності.

Становлення національних культур інших етносів в Україні неминуче буде супроводжуватися поглибленням впливу на них власне української культурної традиції і в першу чергу це стосується тих слов'янських народів, Батьківщиною яких є українська держава. Підкреслимо, що мова йде про довготривалий процес, який і буде визначати тенденції культурного розвитку України на десятиліття. А будь-які спроби штучного прискорення його, як власне і штучного відгродження культурних парадигм, є не лише безперспективними, але і шкідливими для державотворчих процесів в Україні.

Ідеологи, які використовують тезу про необхідність розвитку гетерогенності становлення культурних парадигм в українському суспільстві, свідомо чи несвідомо підготують підґрунтя для подальшого утвердження на теренах України масової культури, цього сурогату духовності, орієнтованого на бездумне споживання продукції маскульту та деградацію суспільства. Але українська культура, яка протягом століть довела свою

здатність протистояти різним формам духовного експансіонізму, поза всяким сумнівом, і в наш час зуміє знайти шляхи свого подальшого розвитку та стане основою формування української політичної нації.

Дослідження культурно–історичної традиції представлено в монографіях і статтях В.В. Авер'янова, В.Б. Александрова, А.Н. Антонова, Д.Д. Благого, Є.Т. Бородіна, Ю.В. Бромлея, І.А. Биченкової, В.Б. Власової, Ю.В. Давидова, І.В. Данилової, В.В. Ільїна, А.А. Казанського, Е.С. Маркаряна, В.Д. Плахова, Л.С. Сичової, Е.В. Соколова, А.Г. Спиркіна, І.В. Суханова та інших. Вона розглядається в трьох основних аспектах: традиція як порядок, традиція як процес, традиція як повнота системи існування тієї чи іншої спільноти.

З плином часу феномен традиції піддався науковому осмисленню і сьогодні традиція є об'єктом дослідження релігієзнавства, історії, філології, етнографії, теорії культури, філософії, психології, соціології та інших гуманітарних дисциплін. В загальнофілософському смислі «традиція» являє собою певний тип відносин між послідовними стадіями об'єкту, що розвивається, у тому числі й культури, коли «старе» походить в «нове» та продуктивно «працює» в ньому [18,8]. У сучасній культурологічній літературі поняття «традиція» (від латинського *traditio* – передача) розуміється як соціальна і культурна спадщина, що передається від покоління до покоління та відтворюється в певних суспільствах та соціальних групах [10,480], звичаї, обряди, норми поведінки, погляди, смаки, які історично склались та передаються з покоління в покоління [7,238], будь–який колективний (груповий) стереотип діяльності, що базується на навчанні [12,34] тощо.

Поняття культурно–історичної традиції являє собою з одного боку властивість культури, яка відбиває форму взаємодії з нею людини, з іншого – елемент історичної свідомості, її буденно–практичну форму, яка співіснує разом з науковою формою історичної свідомості, що в свою чергу має прояв у вигляді концепцій та підходів, сформованих історичною наукою.

Взагалі історичну свідомість розуміють як «сукупність міфологічних, фольклорних, історико–художніх і наукових цінностей, кількість яких і зміст відповідають системі видів духовної діяльності суспільства в історичному поступі» [14,181]. Воно містить в собі «знання історії, узагальнення історичного досвіду, уроків історії, відношення до подій, до історичного процесу, оцінку фактів, переконання [5,120]. Хоча традиція уособлює буденно–практичний рівень історичної свідомості, який, як правило, зводиться до емоцій, уявлень, суб'єктивної оцінки того, що було, для неї залишається місце і в науці – знанні доведеному, обґрунтованому, вивіреному.

Проблема традиції є однією з ключових у вічному спорі про шляхи людства, про те, що йому слід залишити в минулому та придбати у майбутньому. Через поняття «традиція» і «традиційне» людям тривалий час вдавалось висловлювати своє відношення до минулого і до того, що в минулому вважалось недоторканим.

Традиція виступає щодо людини певною системою передаваних від генерації до генерації усталених форм світосприйняття й мислення, практичної поведінки й символічних дій (обряди), які подаються й сприймаються як гідні наслідування зразки. А духовним забезпеченням традиції виступає пам'ять як колективно здійснюваний духовний спосіб утримання й закріплення людського досвіду. Пам'ятати – це безумовний

обов'язок кожного члена суспільства. В усіх первісних народів підготовка до обряду ініціації, що символізував перехід в стан дорослості, обов'язково передбачала запам'ятовування всіх духовних набутків племені – міфів, текстів, дозволених кожному ворожінню тощо. Звичайно ж, за цих обставин пам'ять була значно тренованішою, набагато ширшою за обсягом, ніж пам'ять людини писемної, котра вже не має потреби бути безпосереднім носієм усього масиву колективної пам'яті, а може довільно включатися в процес колективного пам'ятання або виходити з нього.

Будучи складовою історичної свідомості, в якій сполучені три модуси історичного часу – минуле, теперішнє і майбутнє, культурно-історична традиція покликана поєднувати минуле і майбутнє. З давніх часів не лише мислителі, філософи, суспільні діячі, але й звичайні люди бажали, звертаючись до минулого, знайти вирішення питань їх сьогодення. «Функціонування нашої історичної пам'яті не звидиться до виконання задач інформативного або, скажімо, епічно-оповідного характеру, навпаки – воно завжди обтяжене задачами оцінного характеру, задачами з'ясування значень, змісту того, що відбулося для нашого сьогодення буття. Тобто: минуле для нас – це інобуття наших сьогоденських проблем, від чого воно в нас, між іншим, і не сприймається як деяка завершеність, як даність...» [8,168–169], – ці слова, написані на початку 70-х років залишаються актуальними для нашого часу. Час з його іпостасями минулого, теперішнього та майбутнього живе в людині, яка неминуче убирає до себе культурну спадщину, яка транслюється традицією. Культурно-історична традиція нерозривно пов'язана з національним менталітетом, типом культури, геополітичними і етнічними тяжиннями тощо, втілюючи собою якщо ні вічність, то в будь-якому разі тривалі, стабільні, малозмінні стани (суспільства та його свідомості, ціннісних орієнтацій), інерцію спокою, укладу, віри.

Взагалі визнається багатоманітність традицій, але в культурно-історичній традиції часто вбачають джерело моральності і духовності: «вони дають точку духовної і моральної опори. Цією опорою може бути міф, казка, переказ, політичний маніфест, умоглядний проект, естетичний образ, напуття батька чи матері, клятва» [6,29].

Традиція як повнота системи існування тієї чи іншої спільноти або «повна традиція» включає до себе окрім власне традиції (як її внутрішнього принципу, тобто впорядженого наслідування): розроблену систему моделей наслідування, яка забезпечує збереження кожної моделі, що входить до неї; світогляд, тобто систему уявлень, які підтримують традицію інтелектуально, у тому числі ідеологічно; інститути і організації, які забезпечують послідовний і правильний процес наслідування, такі як: систему виховання, систему освіти, систему рекрутування та ініціації спадкоємців традиції [1].

У довіднику А.І. Кравченка виокремлюється дві основні форми передачі традиції – практична імітація (повтор дій) та фольклор. При цьому зазначається, що адекватність передачі досягається багатократними повторами, системами символів, текстів (міфологія) та дій (ригвал) [9,577]. А. Самієв виокремлює три способи пізнання суспільством свого минулого, які по суті відбивають форми передачі традиції – фольклор, мистецтво та наука [16,4].

Формами передачі культурно-історичної традиції зумовлене виокремлення міфологічного та реального її змісту. Міфологічний зміст

культурно–історичної традиції пов'язаний з початковими елементами історичної свідомості. Міф являє собою фантастичне відображення дійсності, що виникає в результаті оживлення природи в первісній свідомості [11,497], а міфологічна свідомість, окрім того, що визначається єдністю духовного і природного, позбавлена категорії часу – минуле, теперішнє і майбутнє представлені в свідомості первісної людини в єдності, у неподіленій формі [16,12]. Міфологічне сприйняття дійсності характерне для людської природи і в наші дні. Воно має прояв, перш за все у вибірковому баченні подій, фактів: люди бачать те, що хочуть бачити, і не бачать того, чого бачити не хочуть. Отже, міфологічний зміст культурно–історичної традиції полягає у тому, що, з одного боку, минуле, теперішнє і майбутнє неподільні, минуле нібито накладається на теперішнє, отже у міфологічному змісті культурно–історична традиція пов'язана лише з минулим життєвим досвідом людства. Окрім того, міфологічний зміст культурно–історичної традиції позбавляє її об'єктивності. Він знаходиться у прямій залежності від нашого її сприйняття, уявлення, думки про неї, від міри розвитку і стану нашої історичної свідомості.

Реальність все ж існує об'єктивно. Історія існує і діється незалежно від того як ми її інтерпретуємо: «Ми так чи інакше залежимо від минулого, і якщо ми не хочемо його знати, заміняємо знання про нього різного роду міфологемами, ця залежність не усувається» [13,64]. Отже, реальний зміст культурно–історичної традиції виключає будь–яке одностороннє, суб'єктивне, перекручене тлумачення фактів, подій, напівправду та замовчування так званих «неприємних» явищ. Він знаходиться за межами оціночної складової нашої історичної свідомості. Але це не означає, що традиції не слід знати, вивчати, виховувати, що з ними не потрібно рахуватися та їх не потрібно розуміти. Це означає лише те, що вони містять протидію проти маніпулювання ними.

Окрім того, реальний зміст культурно–історичної традиції полягає ще у тому, що не будь–яка традиція здатна до відтворення у майбутньому. Тільки якщо ця традиція продуктивна тобто здатна перетворюватись в контексті суспільно нового, сприяючи його розвитку, вона набуває стійкості. Традиція, яка перешкоджає розвитку суспільства, поступово виживає себе. Та традиція, що має властивість до відтворення, стає механізмом зміни самої культури. Як зазначив Гаддамер: «традиція не просто збереження, а передача, перекладення. Вона передбачає, що ніщо не залишається незмінним, законсервованим, а панує прагнення зрозуміти та виразити старе по – новому» [3,318].

Багато сучасних дослідників акцентують увагу на можливості примирити ідею традиції з ідеями розвитку, вдосконалення. Закладаючи в історико–культурний ґрунт свою сутність, традиції підлягають змінам росту, розвитку, зберігаючи цю сутність, але змінюючи відповідно з історичною обстановкою, що змінюється, форми її прояву.

Українська культурно–історична традиція – явище щойно відтворне. Вона ніби то піднялась з небуття і прагне заповнити духовний простір держави, що стверджується. В минулому українська культурно–історична традиція активно викорінювалась з духовного простору як царської Росії, так і колишнього СРСР. Традиція, як зазначає один і ідеологів українізму, – «це наша сила і слабкість одночасно. У світі небагато народів з такою долею. Скільки націй взагалі зникло з карти світу, але ми витримали все. В нас є щось, чого немає в інших. І в цьому наша сила. Але ми не знаємо

що саме це «щось». І в цьому слабкість. Ми усвідомлюємо себе тільки на рівні «ментальності», невиразного відчуття» [15]. В українізмі виокремлюються три базові традиції: власне національна (культурно-історична), релігійна (православна, але не тільки) і соціальна – властиве українцям прагнення до рівності і справедливості. Ці три традиції втілились у символі України – в тризубі.

Розвиток української культурно-історичної традиції викликає пробудження і піднесення національної самосвідомості – складової національної ідеї. «Оживлення», введення в систему ціннісних орієнтацій суспільства норм і цінностей культури викликає самоідентифікацію нації, цивілізаційне інтегрування її в певну культурну та політичну єдність та цілість. Адже культурно-історична традиція тісно пов'язана з проблемою культурної ідентичності суспільства і безпосередньо впливає на формування нової суспільної солідарності. Концепція національної культури як духовної цілості необхідна українцям ще й тому, щоб не відкривати уже відкритого, відновити структурну єдність усіх розірваних, насильницьки роз'єднаних компонентів культури.

Культурно-історична традиція набуває особливої значущості і водночас підпадає під небезпеку увійти у небуття в часи смуту, кризи, коли відбувається злам чи переосмислення ідеалів, ціннісних орієнтирів. Сьогоднішнє буття української держави, коли ще не затверджено установлену державну ідеологію і не існує консенсусу в суспільстві з приводу базових цінностей, також викликає до проблеми відношення людини до культурно-історичної традиції, передусім відношення до неї молодого покоління. Бо майбутнє нашої країни у значній мірі залежить від тієї культурної моделі, яка буде обрана в діалозі з культурно-історичною традицією.

Відтворена українська культурно-історична традиція предстала перед старшими поколіннями, які більшу частину свого життя прожили під впливом іншої традиції, і перед молоддю, яка немає відповідного досвіду. В даному випадку відсутність досвіду відіграє для молоді позитивну роль, дозволяючи їй адекватно осмислювати й оцінювати давнє і недавнє минуле та прийняти українську культурно-історичну традицію як природну і рідну.

Цілком зрозуміло, що певна частина представників переважно старшого покоління зустріла відродження української культурної традиції крізь призму свого досвіду насторожено. Міцно укорінені ідеологеми сталінської і брежнєвської пропаганди щодо українського як націоналістичного, стримували її сприйняття. Ці люди боялись «нової бандерівщини», сприймаючи українську культуру як щось вороже, як таке, що може змінити їх усталений спосіб життя й призвести до руйнації культури, до якої вдалось пристосуватись за роки радянської влади [4,555]. Молодь у цьому смислі була більш вільною. Проте не можна стверджувати, що засвоєння нею української історично-культурної традиції відбувається безпроблемно й без суперечностей.

Сучасна українська молодь початку ХХІ ст. у своїй більшості є носієм державництва, національної ідеї та державотворення. Вона вже звикла жити у незалежній державі і не пам'ятає облудних гасел, денаціоналізації, відкидає їх. В цьому, як і в багатьох інших справах, молодим бракує досвіду, належних знань, терпіння. Вони так би мовити «горять перспективою», «спрямовані в майбутнє». Таким чином, виникає загроза

повторити помилки минулого, коли тривалий час в нашому суспільстві відповідно пануючій ідеології невідворотного приходу комуністичного «завтра» як часова координата, що по-справжньому існувала, розглядалось майбутнє.

Перенесення джерел духовності виключно у майбутнє, призводить до фактичного знецінювання життя. Як зазначив В.Б. Александров, «виключна зверненість до майбутнього формує особливий тип духовності, який характеризується волюнтаризмом та жорстокістю... свій зміст духовне життя так чи інакше черпає у минулому, у протилежному випадку спрямованість у майбутнє, яку не питають соки минулого, загрожує екзистенціальним провалом» [2,10].

Проте які б нововведення не пропонувала молодь, вони завжди засновані на досвіді минулих поколінь, відповідно, на певній культурно-історичній традиції як джерелі історичної спадкоємності ідей. Навіть ідея тотального руйнування існуючої культури, яку проповідують ультраліві теоретики «молодіжної конкультури», уходить своїми коренями в анархістські вчення минулого, ірраціоналізм Ніцше тощо. Марксова формула про історію як послідовну зміну поколінь, кожне з яких, з одного боку, продовжує, з іншого боку – видозмінює успадковані умови і саму свою життєдіяльність, – містить у собі ідею селективності. Міжпоколінна трансмісія культури як будь-який процес розвитку являє собою єдність переривчастості та безперервності [17,117].

Таким чином, культурно-історична традиція не лише встановлює спадкоємність культури, але й слугує каналом зберігання інформації, цінностей від покоління до покоління, виступає механізмом соціалізації та інкультурації людей, а також виконує селективну функцію відбору зразків поведінки та цінностей [9,578].

Література

1. *Аверьянов В.В.* Традиция как преемственность и служение// Человек. – 2000. – № 2. – 16 с.
2. *Александров В.Б.* Традиция и духовность// Человек и культурно-историческая традиция. Сборник научных трудов. – Тверь, 1991. – 280 с.
3. *Гадамер Г.-Г.* Актуальность прекрасного. – М., 1991. – 300 с.
4. *Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М.* Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого – світоглядний аналіз. – К.: Знання України, 2002. – 580 с.
5. *Журавлев Г.Т., Меркушин В.И., Фомичев Ю.К.* Историческое сознание: опыт социологического исследования// Вопросы истории. – 1989. – № 6. – 90 с.
6. *Казанский А.А.* Будущее вчерашнего дня: культурно-историческая традиция в системе массовой информации// Человек и культурно-историческая традиция. Сборник науч. трудов. – Тверь, 1991. – 275 с.
7. *Копиенко Б.И.* Культурология в терминах, понятиях, именах. Справочное учебное пособие. – М.: «ИЦит-М», 1999. – 406 с.
8. *Корнер В.Ф.* О карнализации как генезисе «двойного сознания»// Вопросы философии. – 1991. – № 1. – 56 с.
9. *Кравченко А.И.* Культурология: словарь. – М.: Академ. проект, 2000. – 617 с.
10. *Культурология XX век.* Словарь. – СПб.: Университетская книга, 1997. – 640 с.

11. Лосев А.Ф. Мифология: Философская энциклопедия. – Т.3. – М., 1964. – 400 с.
12. Маркарян Э. Традиционалогия как наука о законах трансформационных циклов жизненного опыта людей // Alma Mater. – 2000. – № 3. – 300 с.
13. Михайлюк О.В. Культурно–цінісний підход та об'єктивність історичного пізнання (про обґрунтування культурної самобутності засобами історичної науки) // Грані. – 1999. – № 1(3). – 98 с.
14. Надольний І. Історична свідомість // Соціальна філософія. Короткий енциклопедичний словник. – К., 1997. – 190 с.
15. Панько Д. Маніфест українського фундаменталізму // <http://www.geocities.com/nspilka/library/manifest.html>
16. Самиев А. Генезис и развитие исторического сознания. – Душанбе: Дониш, 1988. – 122 с.
17. Социология молодежи: Учебник / Под ред. В.Т. Лисовского. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 1996. – 460 с.
18. Спиркин А.Г. Человек, культура, традиция // Традиции в истории культуры. Сб. статей/ Отв. Ред. В.А. Карпушин. – М., 1978. – 345 с.

Вашкевич В.Н. Влияние культурно–исторической традиции на формирование исторического сознания

Рассматривается культурно–историческая традиция как основа и источник формирования исторического сознания. Освещается сущность понятия культурно–исторической традиции, ее мифологического и национально–государственного содержания.

Ключевые слова: культурно–историческая традиция, историческое сознание, миф.

Vashkevych, V.M. Influence of the cultural and historical tradition upon formation of a historical consciousness

Review of the cultural and historical tradition as the foundation and the source of the historical consciousness formation. Illumination of the content of the notion of a cultural and historical tradition, and its mythological and national and governmental content.

Key words: a cultural and historical tradition, a historical consciousness, a myth.